

Галина Стародубець, Вікторія Сіончук
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВІДБУДОВИ РАДЯНСЬКОЇ
ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В 1944-1945 РР.
(НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Відбудовчі процеси в Житомирській області були розгорнуті відразу після звільнення області від німецьких окупантів. Однією з найбільш важливих сфер життя, яка потребувала особливої уваги держави, виступала освітянська. В період німецької окупації поза рамками шкільної освіти залишилася чимала кількість дітей області різних вікових груп. Ситуація ускладнювалася тим, що Житомирщина зазнала значних матеріальних втрат внаслідок знищення /спалення цілих сіл як покарання за нібито співпрацю з партизанами. Оскільки цей регіон переважно аграрний, то, відповідно, найбільших руйнувань зазнали приміщення сільських шкіл. Гострою залишалася проблема кадрового забезпечення шкільної освітньої сфери області в перший після окупаційний навчальний рік. ...

В статті аналізується процес відбудови освітньої системи Житомирської області в перший навчальний рік після визволення від німецьких окупантів. Звертається увага на два його основні аспекти: матеріально-технічний та кадровий. Стаття ґрунтується на архівних матеріалах та фрагментах спогадів сучасників подій 1944-1945 років. Окреслена нами проблема знайшла своє відображення у численних наукових працях вітчизняних дослідників. Серед авторів, які досліджують проблеми загальноосвітньої школи в перше післявоєнне десятиліття, можемо відзначити Л. Романець, Н. Красножон, І. Рибак, Т. Терещенко, О. Нікілева, В. Марченко, І. Якименко та інших. Однак, поки відсутнє комплексне дослідження з історії шкільної освіти Житомирщини періоду пізнього сталінізму.

Метою нашої статті є розкриття особливостей відбудови сільської мережі шкільної Житомирської області у перші після окупаційні роки. В ■

основу нашої наукової розвідки, крім архівних джерел та наукової літератури, покладено спогади мешканок області, записані студентами історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка в рамках роботи Лабораторії з вивчення радянського минулого сталінської доби.

Проблема відновлення мережі шкіл області гостро постала перед місцевою владою відразу після звільнення області від німецьких окупантів. В основу плану відбудови та розвитку регіональної шкільної освіти, як і на решті території України, було покладено постанови ЦК КП(б)У та РНК УРСР «Про поновлення роботи шкіл в районах УРСР, звільнених від фашистських окупантів», прийняту ще на початковому етапі визволення республіки 27 лютого 1943 р. [1, с. 340-341] та РНК УРСР від 28 вересня 1943 р. «Про відновлення роботи шкіл УРСР у 1943/44 н. р. на території, визволеній від німецьких окупантів» [2]. Саме ці документи визначили основні вектори відбудовчих процесів в освітній сфері області, основне з яких - організація навчального процесу в 1944 -1945 роках, для чого необхідно було: здійснити ремонт/будівництво шкільних приміщень; підібрати фахівців педагогів; забезпечити школи підручниками та шкільним обладнанням.

У цьому навчальному році в області працювало «1359 усіх типів шкіл. З них - 73 міські школи і 1 286 - сільські» [3, арк.175]. Переважна більшість шкіл функціонувала в погано пристосованих для навчання школярів приміщеннях - колишніх будинках селян, священників, хатах-читальнях. «Школа була в хаті. Хата стара, мазана, в яку внесли парти і дошки. Ото вся школа», - пригадує своє шкільне життя сучасниця тих подій Надія Петрівна [4].

В умовах, коли війна ще тривала, держава не мала достатньо коштів для будівництва нових шкіл. Однак більшовицька влада докладала чимало зусиль, аби повною мірою відновити навчання школярів у 1944-1945 навчальному році. Значні масштаби руйнувань, низький рівень професіоналізму місцевих чиновників та

низка інших чинників гальмували процес відбудови шкільних навчальних закладів. Згідно з офіційною статистикою, на кінець 1945 року Житомирська область була серед областей, де «середній показник виконання плану з будівництва сільських шкіл складав 24,4%: Вінницька (12,4%), Житомирська (14,2%), Кіровоградська (12,7%), Одеська (10,2%), Херсонська (13,2%), Чернігівська(12,7%) області [5, с.251]. Тим не менше, саме на Житомирщині було започатковано використання так званого методу «народної будови», авторами якого стали мешканці «с. Верхівня Вчорайшенського та с. В.Кліщі Базарського районів, котрі за один день відремонтували свої школи, забезпечили їх паливом» [6, арк.176]. Згодом цей метод було поширено не тільки в УРСР, але й в усьому Радянському Союзі.

Проблеми, які заважали ефективній організації навчання дітей, особливо сільських, були універсальними: відсутність необхідних для навчання приміщень, які були холодними, майже не опалюваними в холодну пору року, вкрай низький рівень матеріально-технічного оснащення. Подекуди не вистачало навіть найнеобхіднішої речей - зошитів, підручників, чорнила, парт та стільців, взуття та одягу, щоб ходити до школи. Сучасниця тих подій Галіцька Галина Станіславівна пригадує: «До школи ходили, проте після війни всі ходили в один клас, хоча була велика різниця у віці. Не всі діти ходили до школи, були ті кому не було в чому ходити до школи. Книжок тоді не було, писали на бумагах, журналах (де було місце), у колгоспі з середини виривав тато листки мені з журналу, щоб писати. Ходили в «трепах», плели на ноги «лапті» Після війни по різному було, хто краще ходив хто гірше одягався. Була одна свитка чи куфайка на всіх» [7]. Ніна Акафіївна з Мирополя так само з деяким сумом згадує: «Одяг мали, але доношували одне від одного, і все було полатано, все було в латках. Так і ходили в школу. Це був дуже важкий період. Був сильний дефіцит. До нас привозили залізнодорожню лавку і люди звечора займали чергу, щоб щось купити. Робили галоші зі

скатів, з гуми, через що і виникла така приказка: «Спасибі Сталіну-грузину, що видумав резину». Я пам'ятаю, ці галоші, в яких я ходила в 7 клас. В сусідньому місті Полонному був майстер, який робив такі галоші - чуні. Вони були зручні. Шили також саморобні валянки» [8]. Статистичні дані засвідчують, що проблема відсутності одягу та взуття у перший повоєнний навчальний рік носила загрозливий характер. Так, тільки в «Ярунському районі з цієї причини в 1944-1945 н.р. не відвідували школу 388 школярів із 872» [9, арк.176], що складало майже половину від усіх учнів.

Іншою важливою проблемою освітньої сфери області було кадрове питання. Вчителів катастрофічно не вистачало і навіть переважна більшість тих, хто працював в школі, не мали відповідної освіти. Так, у перший післявоєнний навчальний рік в школах області працювало 8231 вчитель, з яких вищу освіту мали 398 осіб (бл. 5%), не повну вищу освіту - 1279 осіб (бл. 15%), середню педагогічну - 1910 (бл.23%), середню загальну - 1978 (бл.24%) і не повну середню - 2753 (бл.33%) [10, арк.184]. Як бачимо, більше третини педагогів не мали навіть закінченої середньої школи, тому про належний рівень викладання не могло бути й мови.

Основними джерелами поповнення педагогічних кадрів шкіл були спеціальні курси, де готували фахівців для молодшої школи, педагогічні у училища та інститут. Для підвищення освітнього рівня сільських вчителів у районних центрах організовувалися так звані «консультативні пункти, у яких тричі на місяць проводили консультації викладачі педагогічних училищ» [11, арк. 184]. У перші повоєнні роки особливої популярності набувала заочна та вечірня форми навчання в педагогічному інституті та училищах області.

Робота консультативних пунктів була малоефективною і часто не проводилася взагалі, підтвердження чому знаходимо у звітах районного керівництва. Натомість, партійними чиновниками особлива увага зверталася на рівень ідейно-політичної підготовки вчителів, відповідність їх ідеологічних переконань «партійним установкам».

У повоєнний період масового поширення набула практика вивчення робіт Й. Сталіна «Короткий курс історії ВКП(б)» та книги «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу» у так званих школах політосвіти, гуртках, організовуваних під керівництвом партійних чиновників райкомів та міськкомів КП(б)У або шляхом «самоосвіти» з наступним складанням заліків з перевірки засвоєння вивченого матеріалу. Основним контингентом слухачів такого роду курсів та гуртків були представники місцевої трудової інтелігенції, головним чином - вчителі.

В умовах гострого дефіциту підручників, навчального обладнання та приладь, шкільних приміщень, важких житлово-побутових обставин педагоги змушені були витратити свій час не на підвищення рівня своїх професійних знань, пошуку нових форм і методів проведення уроків, а вивчати твори Сталіна, уважно слідкувати за тим, щоб кожне заняття з дітьми було наповнене належним політико-ідеологічним змістом. Поміж іншого, перевірки з боку районних відділів народної освіти здійснювалися і на предмет визначення ідеологічної грамотності вчителів та учнів. Незважаючи на зусилля влади, результативність такої роботи була не значною. В одному зі звітів зазначається, що «у більшості районів вчителі мало працюють над підвищенням свого теоретичного рівня, окремі не читають газет і журналів. Є випадок, коли окремі вчителі відвідують церкву, приймають участь у релігійних сектах» [12, арк.185]. Очевидно, що вчителі, які запідозрювалися у не лояльному ставленні до сталінського режиму, наражали себе на небезпеку. Але з іншого боку, в умовах тотального кадрового дефіциту влада змушена була «закривати очі» на низький професійний рівень окремих вчителів.

Отже, перший після окупаційний навчальний рік став важким випробуванням для населення області та її партійно-радянського керівництва. Серед найважливіших проблем, які необхідно було вирішити в сфері шкільної освіти - забезпечення учням

елементарних умов для навчання та підбір вчительських кадрів для роботи в сільських школах. Незважаючи на вкрай складні умови, викликані масштабами воєнних руйнувань, 1944-1945 навчальний рік було розпочато у 1359 школах області.

Джерела та література:

1. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945 : док. и материалы : в 3 т. Т. 2. Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (19 ноября 1942 - конец 1943) / [сост.: В. И. Не мятый, К. М. Архипенко, Н. А. Буцько и др.]. - Киев : Наук, думка, 1985. 510 с.
2. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. : в 3 т. Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944-1945 гг.) / [авт. : Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др.]. - Киев : Политиздат, 1975. - 461 с.
3. Державний архів у Житомирській області (далі - ДАЖО), ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.
4. Записано 27.12.2015 р. в с. Павленківка, Житомирського р-ну, Житомирської області від Шевчук (дів. Бондар) Надії Петрівни, 1937 р.н..
5. Якименко І. Сільська школа України в повоєнний період: реалії стану та функціонування (1943-1955 рр.) // Гуржіївські історичні читання. - 2013. - Вип. 6. - С. 251-253.
6. ДАЖО, ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.
7. Записано 25 грудня 2017 р. в с. Карвинівка Романівського району, Житомирської області від Галіцької (дів. Ренькас) Галини Станіславівни, 1936 р.н.
8. Записано 1 лютого 2019 р. в смт. Миропіль Романівського району, Житомирської області від Богушевської (дів.Купчик) Ніни Акафіївни, 1929 р.н.
9. ДАЖО, ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.
10. ДАЖО, ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.
11. ДАЖО, ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.
12. ДАЖО, ф.П.76, оп.2, спр.308, арк.175-187.